

Historický vývoj občanství: diferencované občanství

Tomáš JARMARA

Historical Development of the Citizenship: Differentiate Citizenship

Abstract: This paper describes the historical development of citizenship from the initial concept in antiquity to the present. It deals with the concept of citizenship in Western democracies, in addition to the political, civic and social components of citizenship is an ongoing issue today, the cultural component of citizenship that has emerged in connection with the theory of multiculturalism and resulting in the so-called differentiated citizenship, which in practice means a different approach to state various ethno-cultural groups.

Key Words: Citizenship, civil rights, political rights, social rights, cultural rights, differentiated citizenship, civil society.

Občanství a jeho historický vývoj

Občanství znamená příslušnost k definované politické skupině, dnes obvykle příslušnost k určitému státu, a jeho podstatou je vztah mezi jednotlivcem a státem. Vztah jedince/občana a státu naplňuje svým obsahem občanství, které lze chápat jako soubor vzájemných práv a povinností mezi oběma subjekty. Znamená to, že občanská práva jsou vázána na stát, který je jejich garantem a tato práva zajišťuje pouze svým občanům. Tedy nikoliv cizincům nebo jako v minulosti otrokům

a poddaným. V moderním pojetí je občanství vázáno na stát, a lze tedy hovořit o tzv. státním občanství, které se obvykle chápe jako časově trvalý a bezprostřední vztah jedince a státu, z něhož vyplývají vzájemná práva a povinnosti. Ty se naopak nevztahují na fyzické osoby, které nejsou státními občany daného státu.

Obdobnou definici nabízí encyklopedie *Britannica*. Občanství vymezuje jako vztah občana a státu, ve kterém je jedinec loajální ke svému státu, jenž mu poskytuje zajištění. Zřejmě jednou z nejcitovanějších je definice předního teoretika občanství T. H. Marshalla, který ve své publikaci *Občanství a sociální třída* (1963) definuje občanství takto: „Občanství obecně vyjadřuje určitý vztah státu a jedince, občana. Je to vlastně status poskytovaný těm, kteří jsou plnými členy společenství. Všichni, kteří zastávají tento status, jsou si rovni v právech a povinnostech, kterými je status vybaven. Občanství je společenská smlouva, všeobecně platná pro všechny členy společnosti.“ (Večeřa, 2001, s. 54)

Vztah občana a státu se v západním světě vyvíjel více než dva a půl tisíce let. Svůj prvopočátek má v antických státech, ve kterých se prvně setkáváme s termínem občan a s prvotním pojetím občanství. Občanství je historicky spojeno se vznikem společenstev, ve kterých přirozeně vznikala hierarchie vztahů, z níž zjednodušeně řečeno vyvstal i problém rozhodování. Tedy otázka moci, jejího vytváření a legitimacy. S mocí úzce souvisí pojetí občanství, které bylo již v řeckých městských státech (polis) chápáno v politickém smyslu, kdy zaručovalo možnost participace na rozhodování, případně rovnost před zákonem, stejné příležitosti a stejnou úroveň společenského statusu.

Již Perikles ve své slavné pohřební řeči nad prvními oběťmi peloponéské války v roce 431 před naším letopočtem řekl, že „Athénští občané se dokážou starat jak o záležitosti veřejné, tak i o záležitosti vlastní, a věnují-li se někteří především svému zaměstnání, nechybí jim ani znalost politického života. My jediní (myšleno Athéňané) totiž člověka, který se nezajímá o politiku, považujeme ne za člověka držícího se stranou, ale přímo za neužitečného; sami rozhodujeme různé otázky nebo o nich alespoň patřičným způsobem uvažujeme.“ (Heywood, 2008, s. 503) Athénské pojetí občanství tak pojímá občana jako aktivního

jedince, který je rovnoprávným členem politického společenství – státu. Jedná se o pojetí, které se prosadilo od Římského impéria (civitas) přes hanzovní města až k moderním demokraciím. Moderní demokracie následně rozšířily pojetí občanství od práv politických k právům sociálním a kulturním.

Historicky je tedy pojem občanství znám již od dob antického Řecka a je spojen s politickými právy. V městských státech polis jej mohl nabýt každý svobodný muž, který byl obyvatelem obce. Občanství bylo možné získat rodem a ve výjimečných případech udělením. Naopak občanství se nevztahovalo na ženy, jejichž místo bylo v domácnosti a v praktickém zajištění rodinného života, a také na otroky, v jejichž případě bylo argumentováno tím, že pro nedostatek volného času nemohou porozumět politickým otázkám. Občanství v polis tak zaručovalo rovnost všech občanů a majetková práva, v případě žen, a zvláště otroků, pak vedle absence politických práv existovaly různé režimy. Například v některých obdobích se obyvatelstvo polis rozdělovalo na neplnoprávné a plnoprávné občany. Neplnoprávními byli tzv. metoikoi – nemajetní nebo aloi – otroci, kteří se nemohli podílet na správě obce. Naopak tzv. politai – plnoprávní občané byli ti, kteří disponovali majetkem, a měli tak právo a současně i povinnost ke správě obce.

V období římského impéria zůstávala koncepce občanství víceméně spojená s možností zastávat politické úřady. Postupné rozšiřování římského impéria vedlo k dvojímu pojetí občanství. První se vztahovalo na patricije, což byla vrstva urozených občanů, potomků nejstarších obyvatel starověkého Říma. Toto pojetí občanství uchovávalo konzervativní a oligarchický ráz impéria, neboť umožňovalo zastávat politické úřady. Druhé pojetí občanství se rozšířilo na plebejce, což byli přistěhovalci nebo obyvatelé v nově získaných částech rozšiřujícího se impéria, a vztahovalo se spíše na zákonnou ochranu než na aktivní možnost zastávat politické úřady. Plebejci byli politicky identifikováni jako oddaní římské občané, členové politického společenství, kteří však nebyli vybaveni politickými právy. Historickým mezníkem byl výnos císaře Caracally (Marcus Aurelius Antoninus) z roku 212, ve kterém bylo občanství uděleno téměř všem svobodným příslušníkům římské říše kromě nejnižších tříd a vyloučeny i nadále zůstávaly ženy.

Rozpadem římského impéria a nástupem křesťanství přestal být pojem občan používán v antickém pojetí a pro celý středověk se v podstatě stal nepodstatným. Politická práva a správa byly spojeny se stavovským systémem, jehož hlavními skupinami byla aristokracie a duchovenstvo. Ve středověkém pojetí byli všichni lidé považováni za obyvatele celého světa, a případné světské pojetí občanství tak nebylo nutné pro dobrý život v Obci boží, které koneckonců byli všichni lidé členy.

Od 12. století nicméně docházelo v některých evropských společnostech k přebírání římského práva, ovšem chápání člověka jako občana bylo spojeno až s renesancí, která se v logice předcházejícího vývoje a zásluhou Niccolò Machiavelliho více inspirovala římským než řeckým pojetím občanství. Když Machiavelli porovnával nestabilitu Florencie se stabilitou Říma, došel k závěru, že za stálostí Říma je tzv. virtú římských občanů. Virtú by se dalo charakterizovat jako soubor občanských ctností spočívajících v sebekázi, vlastenectví a nadřazování obecných zájmů nad zájmy soukromé. Pro Machiavelliho tak Římská republika představovala politický ideál a vzor hodný následování.

Ideál republikánského občanství se naplnil v průběhu 18. století současně se vznikem moderního státu. Pro další posun k rovnosti občanů byly klíčové dvě světové události. První byla Americká revoluce, jejímž výsledkem bylo vyhlášení nezávislosti na Velké Británii a vznik Spojených států, kdy Deklarace nezávislosti Spojených států amerických (přijata roku 1776) představuje historický dokument, ve kterém je mimo jiné konstatováno, „... že všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni, že jsou obdařeni svým stvořitelem určitými nezcizitelnými právy, že mezi tato práva náleží život, svoboda a sledování osobního štěstí“ (Jefferson, 2000). Je zde také uvedeno, že jediná možná forma vlády mezi lidmi musí být odvozena výlučně ze souhlasu těch, kterým vládnou, a v případě, kdy by vláda jednala v rozporu s jejich vůlí a proti uvedeným principům „... má lid právo ji změnit nebo zrušit a ustanovit vládu novou, která by byla založena na takových zásadách a měla svoji pravomoc upravenou takovým způsobem, jak uzná lid za nejvhodnější pro zajištění své bezpečnosti a svého štěstí“ (Jefferson, 2000).

Druhou významnou událostí byla Velká francouzská revoluce se slavnou Deklarací práv člověka a občana z roku 1789. Francouzská revoluce je obecně považována za hlavní přelomový bod evropských dějin, jako přechod od absolutismu k občanství a ustavení lidu jako hlavní politické síly. Právní dokument Deklarace práv člověka a občana přinesl významné ústavní principy nově vznikajícího státu, např. suverenitu lidu, dělbu moci, rovnost občanů před zákonem, politickou odpovědnost vládnoucích vůči ovládaným a uznání a ochranu lidských práv a svobod. Prohlášení práv člověka a občana bylo později použito jako úvodní pasáž francouzské ústavy z roku 1791.

Ideové podhoubí Velké francouzské revoluce je spjato s dílem Jana Jacquese Rousseaua. Rousseau ve svém slavném spisu příznačně nazvaném *Společenská smlouva* (1762) zformuloval teorii státu, kterou propojil s moderním pojetím občanství jako smlouvy s občany. Dle Rousseaua je ideální občan svobodný, ctnostný a autonomní jedinec, oprávněný podílet se na veřejném rozhodování. Rousseauův ideální občan je občanem s politickými právy a „římskými“ ctnostmi, který dokáže nadřadit obecné dobro nad svými soukromými zájmy. Rousseau však již v této době reflektoval rozpory vznikající kapitalistické společností a obával se napětí mezi obecnými a soukromými zájmy (Rousseau, 2002).

Revoluční události konce 18. století a následné revoluční vlny první poloviny 19. století vedly k rozpadu stavovské feudální společnosti a přinesly zásadní změnu politického, ekonomického a společenského života s principem rovnosti jedinců před zákonem a vzniku občanské společnosti. Nástup liberalismu a rozvoj kapitalistické ekonomiky 19. století revidoval republikánskou koncepci občanství, která byla postupně nahrazena pojetím občanství jako jednoho z přirozených práv. Idea republikánského občanství spatřující ve společenských elitách disponujících politickými právy záruky obecného dobra a nadřazování obecného nad soukromým začala být považována za elitářský a nostalgický přežitek, který neodpovídal rychlým změnám v sociální struktuře evropských zemí 19. století. Idea republikánského občanství byla nahrazena individualistickým pojetím práv, kterými člověk disponuje nezávisle na společenství, k němuž patří. Druhým významným

posunem, který sehrál důležitou roli při vzniku liberálně demokratických společností, bylo postupné rozšiřování politických práv pro stále větší a větší sociální skupiny. Právě prolamování volebních cenů a zavádění všeobecného volebního práva bylo jednou z podmínek pro vznik moderních demokracií a občanských společností 20. století.

Zrekapitulujeme-li vývoj moderního pojetí občanství, tak v průběhu revolucí 18. století byla získána občanská práva ve smyslu rovnosti všech lidí, ovšem politickými právy po římském vzoru disponovaly pouze společenské elity. To se mění v následujícím 19. století, kdy jsou vydobyta i politická práva, kdy bylo postupně rozšiřováno aktivní i pasivní volební právo na většinu populace (Marshall, 1963). Posléze ve druhé polovině 19. století řada evropských zemí začíná zavádět státem řízené sociální zákonodárství, které je cestou k rozšíření občanství o práva sociální, která se pak definitivně prosadí ve 20. století. Podle významného britského teoretika T. H. Marshalla současné moderní pojetí občanství v sobě zahrnuje všechny tři uvedené soubory (složky), které se vzájemně podmiňují a vytvářejí celek.

Moderní pojetí občanství

Jak bylo uvedeno v předcházející části textu, v západních demokraciích se prosadilo pojetí občanství skládající se ze tří složek. První složku tvoří občanská práva, která jsou nezbytná pro svobodu jednotlivce. Marshall k nim řadí svobodu projevu, svobodu shromažďování, svobodu svědomí, svobodu pohybu, právo na rovnost před zákonem a právo na vlastní majetek. Jedná se v podstatě o negativní vymezení práv, která omezují výkon státní moci ve vztahu k jedinci: občanovi. Politická práva poté umožňují občanům podílet se na politickém životě a patří k nim právo volit, právo být volen a zastávat veřejné funkce. Posledním právem, byť asi nejvíce diskutabilním, jsou práva sociální. Lze je označit za pozitivní ve smyslu určitého nároku občana vůči státu, stát se zavazuje zajistit občanovi určitý sociální status, který je nezbytným předpokladem pro uplatnění jeho občanských a politických práv. Marshall toto sociální právo definuje velmi volně jako právo „žít

životem civilizované bytosti, dle standardů, které ve společnosti převažují“ (Heywood, 2008, s. 503).

Sociální práva se formovala ve druhé polovině 19. století se vznikem sociálního zákonodárství a plně se rozvinula v následujícím století. Sociální práva jako poslední složka občanství mají silnou tradici v Evropě a naopak jsou méně akcentovanou složkou v Severní Americe. Ve Spojených státech je k sociálním právům počítána pouze dostupnost vzdělání a sociálního pojištění. Naproti tomu evropské pojetí je výrazně širší a obsahuje tři základní nároky – minimální úroveň ekonomického blahobytu, sociální zabezpečení proti sociálním rizikům (nemoci, nezaměstnanosti atd.) a nárok na kulturní dědictví prostřednictvím vzdělávací soustavy. V rámci evropských zemí ovšem existují výrazné rozdíly v zajištění minimálního ekonomického blahobytu a lze se setkat s různými typy sociálního státu (welfare state). Na jedné straně stojí například univerzální sociálnědemokratický model švédského typu s vysokou mírou přerozdělování a mezispolečenské solidarity. Na straně druhé se nachází liberální koncept s malou mírou dekomodifikace, individuálním pojištěním a velkou rolí trhu jako ve Velké Británii. Podrobně se této problematice věnuje Část pro zájemce na konci této kapitoly.

Moderní pojetí občanství a občanských práv se ukazuje klíčem k modernímu světu a jejich akceptace je nevyhnutelná pro všechny státy, které se chtějí vydat cestou moderního rozvoje demokratických společenství (Marshall, 1963). Obsahují totiž požadavek individuální svobody člověka, základní prvky vlády práva, rovnost před zákonem, kterému podléhají všichni členové společnosti, a je tak odstraněním hierarchie, která by umožňovala, aby někdo stál nad zákonem. Zákon pak omezuje moc těch, kteří ji mají v rukou, a zajišťuje rovnost příležitostí pro ty, kteří jsou dočasně nebo trvale v postavení menšiny. Občanství podle Marshalla úzce souvisí s existencí občanské společnosti, která pak zaručí občanská práva pro všechny lidské bytosti a je zárukou zachování institutu občanství a s tím spojenými výdobytky. Marshall v této souvislosti dokonce hovoří o potřebě vzniku světové občanské společnosti (Marshall, 1963).

Kritická reflexe liberálního pojetí občanství

Liberální model občanství západních demokracií zdůrazňující svobodu jednotlivce osvobozeného od intervencí státu byl časem vystaven kritice pro své přílišné individualistické zaměření. Liberálnímu modelu se začala vytýkat zodpovědnost za nedostatek soudržnosti, destrukci společného úsilí, pospolitosti a hodnot lidského společenství.

Reakcí byl vznik komunitarismu jako myšlenkového směru, který se formoval v anglosaském prostředí v 70. a 80. letech 20. století a jenž se začal kriticky vymezovat vůči liberálnímu pojetí občanství v reakci na přes-přílišný individualismus. Komunitarismus se dále rozdělil podle ideových východisek své kritiky liberalismu na socialistický a konzervativní.

Komunitarismus v teoretické, ale i praktické rovině vychází z Machiavelliho pojetí občanství, které bylo aplikováno, nebo alespoň byla snaha jej aplikovat, v praxi některých městských států severní Itálie. Jedná se v podstatě o již zmiňované virtú, pro které je podle Machiavelliho nejdůležitější nadřazení zájmu obce nad individuální zájmy, altruismus a práce ve prospěch republiky a komunity. Komunitarismus vyčítá liberálnímu pojetí občanských svobod atomizaci společnosti, ze které se vytrácí perspektiva obecného blaha a zájmu pospolitosti jako celku. Konzervativní komunitarismus klade důraz na potřebu větší míry participace a identifikace občanů s obecným blahem, ke kterému nevede liberální sledování individuálních zájmů. Podle jednoho z konzervativních komunitaristů Alasdaira Ch. MacIntyry je „polis-obec“ centrem ctnostného a dobrého života občanů spojených svazky civilního přátelství, kde politická pospolitost má i jisté znaky širší rodiny, která na své členy klade požadavky, jenž se s ohledem na morální identitu každého jedince nemohou odmítnout (MacIntyre, 2004). Ztotožnění rodiny a politické pospolitosti je typickým prvkem komunitarismu, kdy pospolitost je chápána jako mravní celek, ve kterém jsou pospolitost a jedinec úzce spojeni. Člověk jako lidská bytost se nerodí jako neza-
kotvený jedinec, ale jako člen konkrétní rodiny, konkrétní komunity a konkrétní společnosti. Komunitaristé sdílejí obavy, že liberální pojetí občanských práv by chtělo člověka z těchto vazeb vytrhnout. Dalším

požadavkem dobrého fungování pospolitosti je respektování ustálených hodnot tvořících fundament společnosti a tradičních autorit, které jsou jejich nositelem a strážcem, jako jsou zejména církve nebo další tradiční sociální instituce.

Mezi hlavní reprezentanty levicového proudu komunitarismu patří Michael Walzer vycházející z pojetí rovnosti, jež má značně blízko k známé koncepci spravedlnosti Johna Rawlse. Podle Walzera občanská práva nevyplývají z nějaké obecné humanity, ale ze „sdílených koncepcí sociálních dober“, které mohou mít i lokální zvláštnosti. Walzer vychází z marxisticko-rousseauovské tradice a říká, že podstatou sociálního konfliktu je *distribuce dober*, která je podle něj čistě sociálního charakteru. Walzer pak dodává, že suverenita jako státní moc ve smyslu ústředního mocenského ohniska je nejen nejvýznamnější a nejnebezpečnější podoba moci, ale – a tady se dostáváme k ústřední ideji sociálního komunitarismu – je zároveň „rozhodujícím činitelem distributivní spravedlnosti; střeží hranice, v jejichž rámci se každý sociální statek distribuuje a umísťuje“ (Walzer, 200, s. 21). Pokud bychom použili již uvedené Marshallovo vnitřní dělení občanství na soubor tří vzájemně se podmiňujících práv: občanského, politického a sociálního, tak logicky sociální komunitarismus klade největší důraz na redistribuci statků ve smyslu zajištění co nejrovnější ekonomické úrovně jednotlivců jako výchozího předpokladu k rovnému využití politických a občanských práv.

V současnosti patří k nejvíce diskutovaným otázkám mnoha zemí, jak formulovat občanství tak, aby mohlo poskytnout dostatečný prostor pro etnicky a kulturně různorodou společnost. Vzhledem k multikulturní realitě Evropy a zesilujícím snahám přistěhovalectví ze zemí třetího světa se jedná o aktuální téma, které přímo souvisí s praktikovanou politickou agendou Evropské unie a jejích jednotlivých členských zemí. Zdá se však, že uspokojivé řešení se stále zatím nenašlo. Obtížnost spočívá v tom, jak vytvořit nutnou jednotu, aniž bude potlačena multiplicita. Je otázkou, jak se dá spojit kulturní, jazykový, etnický a náboženský pluralismus se všeobecnou politickou identitou, založenou na uznání společných principů.

Nová koncepce občanství, která se objevila v souvislosti s teorií multikulturalismu, přidává ke třem Marshallovým složkám občanských, politických a sociálních práv nově složku čtvrtou: kulturní. Z hlediska kulturní sociologie začal Wiliam V. Flores používat pojem „kulturní občanství“, které vyplývá z procesu konstrukce skupinové identity. Skupina definuje sebe sama a dožaduje se práva na vytváření podmínek pro uchování a další rozvíjení své kulturní identity. Akceptace kulturního občanství by měla v praxi umožnit etnickým, případně dalším menšinám zařazovat své (nové) kulturní symboly nebo společenskou praxi do původně národního prostředí demokratických států (Flores, 1997, s. 263).

Kanadský teoretik Will Kymlicka nato rovnou tvrdí, že v západních demokraciích existují diskriminované menšiny nemající stejná práva a příležitosti. Tím je postižena jejich důstojnost a fakticky popřeno rovnoprávné postavení, protože menšiny se stávají terčem předsudků. Proto k nezadatelnému občanskému právu je nutno dodat další rozměr, který by respektoval identitu menšin. Kymlicka v prostředí Kanady navrhuje rozsáhlou politiku afirmativních akcí (pozitivní diskriminace), které berou v potaz postavení minorit, počínaje kvótovým zastoupením ve veřejných úřadech a zastupitelstvech přes zavádění jazykových kodexů, zpružnění pracovní doby respektující náboženské svátky menšin až po revizi učebního programu dějin a literatury ve směru většího uznání historických a kulturních příspěvků etnicko-kulturních menšin. Podle Kymlicky sice většina nemusí souhlasit s hodnotami příslušníků jiných kultur; jestliže ale minority svým životním stylem neohrožují ostatní, má je většina respektovat jako občany jednoho státu (Kymlicka, 2007, s. 30).

Nárok na kulturní občanství je stejně jako v případě sociálního občanství možno chápat jako pozitivní, ve smyslu převedení požadavku na stát, který by tento rozměr měl zajistit. Požadavek kulturního občanství, který obvykle vycházel z multikulturních politik, se ovšem setkal s kritikou, a to nejen z liberálních pozic. Námitky vycházely z každodenní společenské reality, kdy bylo argumentováno tím, že ne všechny menšiny jsou ochotné respektovat základní občanská a lidská práva a místo toho upřednostňují netolerantní tradice vlastních kultur. Italský

politolog Giovanni Sartori v eseji *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci* z roku 2005 říká rovnou: „Dnes je slovo multikulturalismus nositelem určité ideologie a ideologického projektu.“ (Sartori, 2005, s. 46) A dodává: „... dnešní multikulturalismus, vzhledem k míře své agresivity, tendence separovat a netoleranci přímo pluralismus popírá“ (Sartori, 2005, s. 10–12). Kulturní složku občanství zpochybňuje rovněž Charles Tylor, který je přesvědčen o tom, že politicky korektní soužití různých etnik vyžaduje i určitý typ asimilace, a to asimilace v oblasti akceptace ústavních principů v rámci interpretačního prostoru, který je určen politickou kulturou země (Taylor, 2001, s. 152). Absence tohoto typu asimilace a absolutizovaný nárok na kulturní občanství a skupinová „práva“ může vést k fragmentaci společnosti, izolacionismu a rozpadu občanských společností západního světa.

Diferencované občanství a struktura společnosti

Jak již bylo uvedeno v předcházející části v textu, v souvislosti s teorií multikulturalismu se objevila koncepce občanství, která ke třem známým Marshallovým složkám občanství (občanská, politická a sociální práva) nově přidává složku čtvrtou: kulturní, a to v reakci na vznik a existenci multikulturních společností, ve kterých soužití mnoha kultur může vyvolávat společenské napětí. V dnešní Evropě vznikají konflikty, které vyvolává soužití původního evropského obyvatelstva s přistěhovalci z jiných částí světa, zejména z oblastí, které se vyznačují odlišnou strukturou společnosti.

Podle antropologů je struktura společnosti v přímém vztahu k typu správního zřízení, kdy „zárodek správního zřízení je nutno hledat v rodové organizaci na stupni divoštství, a dále pak sledovat přes pokročilejší formy této instituce až k ustanovení politické společnosti“ (Morgan, 1954, s. 44). Podle celkové úrovně stádia vývoje společnosti od primitivních rodových forem po společnost politickou lze společnosti rozlišit na typy *societas* a *civitas* (Morgan, 1954).

Societas je mnohými autory považována za prvotní, jednoduchou, mechanickou nebo primitivní formu společnosti charakterizovanou

jako rodovou (Durkheim 2004, Harriss-White, 2003). Jejím základem jsou příbuzenské svazky, v jejichž rámci existuje vysoká míra kooperace, vzájemné podpory a solidarity. Jedinec je vždy součástí celku (rodiny, příbuzenstva, rodového klanu atd.), jehož zájmy jsou nadřazeny zájmům jedince. Toto uspořádání pochopitelně implikuje určitý způsob chování vůči jiným rodinám, společnosti a jejich vůdcům.

Naproti tomu *civitas* je společnost občanského typu spojená s existencí vymezeného teritoria – státu jako politické jednotky. Prioritní není již rodová příslušnost, neboť každý jedinec má statut občana. Stát s ním jedná prostřednictvím vztahu k území, na kterém jedinec pobývá. Stát po něm může požadovat daně, povolat jej k vojenské službě a zároveň mu nabízí ochranu a určitý systém služeb (Morgan, 1954, s. 199). Jednotlivci v této formě společnosti „již nejsou seskupeni podle svého původu, ale podle zvláštní povahy činností, jimž se věnují. Jejich přirozeným prostředím již není to, ve kterém se narodili, nýbrž prostředí profesní. Místo každého člena společnosti neoznačuje skutečná nebo fiktivní pokrevnost, ale funkce, kterou plní“ (Durkheim, 2004, s. 156).

Civitas je tedy občanský typ společnosti charakteristický pro euro-americký civilizační okruh, zatímco mimo něj v jiných kulturně civilizačních okruzích se stále udržuje rodový typ společnosti typu *societas*. V situaci, kdy lidé ze společnosti typu *societas* migrují do společnosti typu *civitas*, vzniká společenské napětí vyplývající ze střetu odlišných kultur. Pokud bylo v evropském prostředí občanství vnímáno jako fundament moderního státu, rostoucí počet přistěhovalců v kombinaci s aplikací některých multikulturních politik posunuly nebo v některých případech přinesly zcela nový pohled na pojetí občanství, které ovšem vyvolává pochybnosti.

Zmiňovaný italský politolog Giovanni Sartori, který považuje multikulturalismus za jistou ideologii s tendencí separovat, vylučovat pluralismus a toleranci (Sartori, 2005, s. 46), v této souvislosti používá pojem diferencované občanství. Jedná se o typ multikulturní politiky státu, který se snaží přizpůsobovat se příchozím migrantům z kultur s neexistencí západního pojetí občanství tím, že je motivuje k uchování kulturních vzorců chování. To se ovšem následně přenáší do postojů

příchozích k majoritní společnosti a státu. Výsledkem je pak rostoucí konflikt mezi původními obyvateli a přistěhovalci. Podle Sartoriho přitom je „základním předpokladem občanství, které ustavuje »svobodného občana« tedy i v tomto kontextu zůstává, že zahrnuje všechny. Diferencované občanství ovšem obrací rovné zahrnutí všech v nerovnou segmentaci“ (Sartori, 2005, s. 65).

Diferencované občanství v praxi znamená odlišný postoj státu k rozličným etnicko-kulturním skupinám. Stát začíná aplikovat rozdílná občanská práva pro jednotlivé skupiny svého obyvatelstva. To pochopitelně může snižovat legitimitu státu, klade zvýšené nároky na vzájemnou toleranci a za určitých okolností se stává latentně přítomným zdrojem společenského konfliktu hrozícího destabilizací státu (Skarupská, 2008).

Diferencované občanství může mít tři hlavní příčiny svého vzniku:

- ◆ obsazením území s původním obyvatelstvem;
- ◆ vynucené novými přestěhovalci;
- ◆ dobrovolně-aktivní ze strany státu.

První pojetí diferencovaného občanství vzniklo tam, kde došlo k obsazení území přistěhovalci, kteří původní obyvatele přechíslili a stali se dominantní skupinou. Typickým příkladem je Severní Amerika, Austrálie nebo Nový Zéland, kde se začaly uplatňovat multikulturní politiky zohledňující kulturní vzorce a specifika původních obyvatel s historickým vědomím a „morálním závazkem“, že tato území byla obsazena bez jejich souhlasu a někdy i proti jejich vůli. Diferencované občanství se začalo uplatňovat formou zvláštních práv (*special rights*) pro domorodé Američany, Inuity v Kanadě, Maory na Novém Zélandě nebo domorodce (*Aborigins*) v Austrálii (Kymlicka, 1995).

Druhý typ diferencovaného občanství vzniká tehdy, když přistěhovalci s ohledem na svou relativní početnost žádají v nové zemi o azyl, ale současně požadují, aby se na ně nevztahoval právní systém státu, ve kterém chtějí žít. Mají snahu si zachovat pravidla soužití a kulturní vzorce chování své původní vlasti, kde mnohdy převládá společnost typu *societas*. Typickým příkladem je chování muslimských přistěhovalců

z arabských zemí, kdy se normy muslimských komunit dostávají do rozporu s liberálně orientovanou většinou. Je nasnadě otázka, do jaké míry je toto chování přistěhovalců legitimní.

Třetí typ diferencovaného občanství vyplývá z vědomí odpovědnosti za přistěhovalce, které stát sám aktivně motivoval k migraci. Příkladem je Francie, Nizozemsko, Velká Británie a další evropské státy, které od 50. let dvacátého století iniciovaly příliv pracovních sil pro svůj extenzivní poválečný hospodářský vývoj a později z důvodů, kdy přistěhovalci byli ochotni pracovat v nekvalifikovaných a špatně placených profesích, které již naopak nebylo ochotno vykonávat domácí obyvatelstvo. Stát tedy sám aktivně vytváří podmínky pro přijetí a další pobyt přistěhovalců, což se projevuje aplikací multikulturní politiky, která ve výsledku přináší odlišné pojetí občanských práv pro imigranty.

Také v České republice se lze setkat s diferencovaným občanstvím v případě romského etnika a s akceptací některých socio-kulturních zvyklostí (jako je věk nevěsty 14 let atd.), a to přestože tato romská pravidla odporují platným právním normám (Skarupská, 2008, s. 291). Ministerstvo vnitra mělo náborovou kampaň, jejímž cílem bylo získat do řad policejních sborů příslušníky národnostních menšin, kteří měli výjimku z předepsaného vzdělání spočívajícího v dosažení maturitního vysvědčení. Maturitu získávali formou zřízení speciálních tříd, a dokonce až do přijetí novely zákona o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů (leden 2005) mohli Romové bez maturity pracovat u republikové policie ČR (zdroj: webové stránky Ministerstva vnitra).

Literatura:

DURKHEIM, É. *Společenská dělba práce*. Brno: CVD, 2004.

GOODIN, R. E. et al. *The Real World of Welfare Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

HARRISS-WHITE, B. *India Working: Essays on Society and Economy*. Cambridge: University Press, 2003.

HEYWOOD, A. *Politologie*. Dobrá voda: Aleš Čeněk, 2008.

ESPING-ANDERSEN, G. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. New Jersey: Princeton University Press, 1990.

- FLORES, W. V. Citizens vs. Citizenry: Undocumented Immigrants and Latino Cultural Citizenship. In FLORES, W. V., BENMAYOR, R. (eds.) *Latino Cultural Citizenship: Claiming Identity, Space, and Rights*, Boston: Beacon Press, 1997. s. 262–263.
- JEFFERSON, T. *Deklarace nezávislosti Spojených států amerických a Ústava Spojených států amerických*. Praha: Otakar II., 2000.
- KYMLICKA, W. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- KYMLICKA, W. The new debate on minority rights (and postscript). In A. LADEN, S., OWEN, D. (eds.) *Multiculturalism and Political Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. s. 30.
- MACHIARELLI, N. *Vladař*. Praha: Oikoymenh, 2009.
- MACINTYRE, A. *Ztráta ctnosti*. Praha: Oikoymenh, 2004.
- MARSHALL, T. H. *Citizenship and the Social Class. V: Sociology at the Crossroads and the other amys*. London, 1963. Cituji podle: VEČEŘA, M. *Sociální stát: Východiska a přístupy*. Praha: SLON, 2001. s. 54.
- MARSHALL, T. H. *Citizenship and the Social Class. V: Sociology at the Crossroads and the other amys*. London, 1963b. Cituji podle: DAHRENDORF, R. *Moderný sociální konflikt*. Bratislava: Archa, 1991.
- MORGAN, H. L. *Pravěká společnost*. Praha: Československá akademie věd, 1954.
- RAWLS, J. *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995.
- ROUSSEAU, J. J. *O společenské smlouvě*. Příbram: Aleš Čeněk, 2002.
- SARTORI, G. *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci*. Praha: Dokořán, 2005.
- SKARUPSKÁ, H. *Občanství z pohledu antropologa*. In STANĚK, A., MEZIHOŘÁK, F. (eds.) *Výchova k občanství pro 21. století*. Praha: SPHV, 2008. s. 283–292.
- TYLOR, C. *Multikulturalismus: zkoumání politiky uznání*. Praha: Filosofia, 2001.
- WALZER, M. *Interpretace a sociální kritika*. Praha: Filosofia, 2000.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Tomáš Jarmara, Ph.D.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Ostravské univerzity
Fráni Šrámka 3
709 00 Ostrava – Mariánské Hory
e-mail: tomas.jarmara@osu.cz